

KAJKAVCI U DIJASPORI

Banatski kajkavci

Kajkavci su u početku 19. stoljeća naseljeni u mjestima Neuzina, Boka i Kanak. Ta mjesta leže uz Tamiš, tridesetak kilometara istočno od Zrenjanina. Druga dva mjesta smjestila su se na putu Kikinda—Temišvar. To su Radujevo (prije Klarija) i Checia u Rumunjskoj. Sva ta sela imaju otprilike po 3.000 stanovnika. Hrvati su u njima u manjini. Ti potomci pokupskih predijalaca čuvaju još svoje grbove i dokumente, npr. u Radujevu: *Deductio genealogica nobilis familiae Posojevich*.

Turopoljski govor možemo čuti od starijih ljudi. U njemu ima elementa tamošnjeg srpskog govora. Evo nekoliko crta tog kajkavskog govora:

Refleks jata je u dugom i kratkom slogu *e*. Izuzetak je Boka, gdje dugo jat daje *je*: črijeva, ždrijebe. Ta nejednakost podsjeća na istu pojavu u Turopolju.

Ostale karakteristike tog »orvatskog« (tako ga oni zovu) govora jednake su u svim selima.

Poluglasovi su dali *e*: cucek, sem, sveker, sneja.

Glas *l* na kraju sloga ostaje nepromijenjen. Idu u šćakavce: pušćadu, namešćeno.

Imaju metatoniiju: rûške, mōzek, jâbuke. Naglasak je većinom na starom mjestu: prodāti, vĕzāli, rodī.

Lukoviški kajkavci

U selima oko Lukovišća (Lakocsa), koja leže istočno od Barča, u Mađarskoj, ima govora kajkavskih, štokavskih i kajkavsko-štokavskih. Kajkavska su sela Lukovišće, Novo Selo, Križevci i po svoj prilici Dravjanci, štokavska — Gornji Martinci, Potonj i Starin, a mješovit je govor u Brlobašu.

Kajkavski govor ovog kraja slaže se s đurđevačkim, kako ga je odredio S. Ivšić (IV-8). Refleks jata je *e* u dugom i kratkom slogu: vĕnec, mĕsto. Pripadnost tom govoru dokazuje naglasak pomaknut prema kraju riječi: zornicĕ, materĕ, brisāla, delāla, po našĕm.

U štokavskim selima refleks jata je isti, ali podravskog naglaska nema. Da imaju veze s podravskom štokavštinom, pokazuje šćakavizam: kosišće, pušćat, i druge pojave.

Najzanimljiviji je govor u Starinu. Tu se ističe diftongiranje dugog *e* i dugog *o*. Kod toga se jat izjednačio sa *e*, a *o* s vokalom nastalim od nazala *o*.

Primjeri za ě: dějca, sějno, mějna, gorějlo. Za ē su: nějče, čějze, nějznam, lějđ (e je vrlo otvoreno). Za dugo o: dečkōuf, gōusta, bōule.

Kratko o i e ostali su nepromijenjeni: ōtac, širōko, jeftinějje, čóvek, čistějji zět, dĕbljō, dĕlō.

Dugo a ostalo je normalno: lāž, mārve.

Toga diftongiranja nema u drugim selima oko Lukovišća, a nisam ga mogao naći na našoj strani Drave u štokavskim govorima, ni podravskim ni posavskim. Nisu ga zabilježili ni Ivšić, ni Hamm, ni Sekereš.

Izgleda da je dvoglas nastajao samo pod naglaskom jer govore: buógac < bógac < bōgac, u dvuóru < u dvóru < u dvōrū.

Babočki govori

Riječ je o 9 sela zapadno od Barča, gdje je najveće Babocsa (Bobovišće). Tu su naši govori vrlo različiti, valjda zato što su različitog porijekla. Ipak se mogu grupirati.

U refleksu jata slažu se Brežnica, Bojevo, Rasinja, Vizvar i Belavar: mleko, čovek.

Ta ista sela imaju umjesto poluglasa e: ali Bojevo je izuzetak, ima a: máčak, cúcak, išal.

Na nekim riječima imaju naglasak pomaknut prema kraju riječi: rānĭmu, zakojĕmu, ogovarĭjāmo. Izuzetak je Rasinja, gdje je akcent na starom mjestu: vĕžemu, zakōljemu.

Kod refleksa nosnog o i vokalnog l još je manje slaganja. Brežnica i Vizvar miješaju: žōko, zdĭgnoti—jābuk (Brežnica), zŭbi, vĕ se bo brālo (Vizvar).

Iz tih činjenica moramo zaključiti da je dio stanovništva po govoru srodan s kajkavcima preko Drave, a da dio potječe iz daljih, štokavskih predjela.

Bojevo se odvaja i po tome što v na kraju riječi prelazi u u: zubōu, redōu.

Drugu grupu čine sela Taranja, Haromfa i Arač. Stanovnici tih sela zovu svoj jezik horvački i horvacki, no u njemu ima elemenata koji ukazuju na njihovo slovensko porijeklo.

Refleks dugog jata je ej: mlĕjku, srĕjda, mĕjsimo, trĕjba.

Dugo o prelazi u dvoglas ou: rōubec, zbōugom, mōuš, lĕku nōuč.

Imaju zaobljene vokale ŭ i ō: vŭtro, lŭplemo, klŭč, ōsen, vŏr. Da imaju veze s prekodravskim slovenskim govorima, pokazuje i prijelaz m > n: ōsen, vĕlin.

U rječniku se vidi isto, npr. že, tākše (takve), gŭt (govor), zgŭčali smo se.

Najbliži su prleškom govoru, kako ga je ocrtao Ramovš.

Govor »Bobofčana« nalazi se između te dvije grupe. S jedne strane, oni imaju naglasak pomaknut prema kraju riječi: zrežĕmu, ustavĭmu, zakojĕmu, usmuđĭmu, tri mesĕca.

Sa slovenskim govorima okolnih sela slažu se u ovome: Refleks jata im je ej: drĕjvo, trejbĭli, cĕjlu sĕlu, dvĕj lĕte. Takav refleks jata zabilježio je Fancev na našoj strani Drave, u Virju, ali kod njega znak ej stoji za zatvoreno e.

Dugo o se diftongira: p \ddot{u} l orv \ddot{a} cki - p \ddot{u} l bob \ddot{u} fski, f šk \ddot{o} li, l \ddot{e} ku n \ddot{o} č.

U drugim osobinama se bobovački govor ne slaže sa slovenskim. Prezimena ima tipično naših: Radić, Petrović, Berkić, Vukman, Buković. Podsjetio bih da diftonge e \ddot{i} i ou imaju Starinci kod Lukovišća, a tu ne postoje drugi znakovi utjecaja slovenskog jezika.

Porijeklo lukoviškog i bobovačkog govora

Govor lukoviških i babočkih Hrvata dijelom je tu od starine. To možemo zaključiti po činjenici koju je S. Pavičić, prema izvorima i piscima, formulirao ovako: Na šomodskoj strani (starosjedilačko stanovništvo) nešto se nahodilo u Podravini oko Bobovca i Čokonje (Čakana), zatim istočno od Barča u cijeloj Podravini oko Potonja i Donjih Martinaca (S. Pavičić, PNG, 129).

Postoji tradicija da su u 18. st. oko Baboče naseljeni Slovenci iz Prekomurja. Kako su ostali bez dovoljno kontakta sa Slovencima u drugim krajevima, a videći srodnost s hrvatskim govorima, nazvali su ga horvački.

Dio stanovništva (Martinci, Bojevo) mora da se doselio iz štokavskih krajeva, po svoj prilici iz Podravine.

Da je kajkavski govor tu od starine, dokazuje nekoliko momenata.

1. Kajkavski se govor slaže s govorom preko Drave, i sa sadašnjim i onim koji se prije govorio istočno od Barča.

2. Sačuvani dokumenti iz 17. st. napisani lukoviškim govorom pokazuju današnje govorne crte.

3. Nije vjerojatno da bi narod, bježeći s južne strane Drave, htio se nastaniti na njenoj drugoj obali.

Štokavci nisu došli s druge obale Drave jer ih tu nije bilo. Prema Baboči na našoj strani i danas su smješteni kajkavski govori. Nasuprot Lukovišću u starije vrijeme nije bilo štokavaca. Kajkavski dijalekt sezao je dalje prema istoku. To je iznio i J. Hamm u »Štokavštini Donje Podravine«. Današnji štokavci naseljeni nasuprot Lukovišću pripadaju ijekavskom govoru doseljenika. Na mađarskoj strani Drave u svim štokavskim govorima ima više-manje kajkavskih elemenata. Ne bi se moglo reći da je obrnuto. Domaći govor bio je jači od govora došljaka.

Kaniški govor

Naša sela jugoistočno od Velike Kaniže naslanjaju se na Muru. Prema Kotoribi leži selo Molnari (Mlinarci). Tako se i govor tih sela slaže s međimurskim.

Dugo e se diftongira: v \ddot{i} enec, dozr \ddot{j} e, s \ddot{a} ki d \ddot{i} en, ali ne u svim selima: U Vidovcu, južno od Kotoribe, zabilježio sam: str \ddot{i} jebit, l \ddot{j} epo, ali sos \ddot{e} jd, m \ddot{e} jsec, p \ddot{e} šice, m \ddot{e} jsto.

Dugo o diftongira se na dva načina, kao uo: širuđka, duđjedem, juđko, kuđle (Molnari i Kerestur) ili kao ou: pöup, s kröupom, želđuca (Petrivente).

Naglasak se slaže s kotoripskim (I-7), kako ga je odredio Ivšić: pregovárjaju, pobérem, rjéžemo, rĕčemo, ornice.

Raširena je i metatonija: kráva, nâ goste, jâbuka, kobila.

I ovdje ima štokavaca. Otprije je poznato da se južno od Balatona nalaze tri sela u kojim se govori naš jezik: Somogyszentpal (prije Horvatszentpal), Buzsak i Taska. Iz netiskanih bilježaka prof. S. Krpana iz Zagreba vidi se da su stanovnici tih sela štokavci. Miješa se refleks jata: cvijet, breg. Čini se da pripadaju ijekavskom posavskom govoru: četjeri, fala bogu i Marije drage, naklonjio.

Prezimana su Mikić, Bošnjak, Androšić, Ilišić, Šoštarić, Otučak i dr.

Vedešinski govor

Vedešinci i Humočani još i danas vladaju našim jezikom iako se u crkvi, školi i općini upotrebljava mađarski jezik. Govoreći o poznatoj tradiciji da Vedešinci potječu iz Velike (Kraljeve Velike kod Lipovljana), Ivšić na temelju bilježaka kojima je raspolagao nije mogao odrediti njihovo porijeklo (»Ako su Vedešinci zaista od Velike. . .«). Po njemu požeška Velika ne dolazi u obzir. Valja istaknuti da postoji i treća Velika, kod Koprivnice. Za posavsku Veliku govori povijest jer je Nadaždi, koji je te ljude naselio, imao posjede i uza Savu i južno od Nežiderskog jezera (PNG 208).

Tom razlogu mogao bi se dodati i jezični. Vedešinski naglasak ne slaže se s durdevačkim, nego s trebarjskim, kako su ga označili Ivšić, Šojat i Zečević (Ljetopis JAZU 48 i 72).

Evo nekoliko primjera: nösidu, gledímo, pomínadu, pobéremo, rúžđimo, šenice, jáguda.

S tim posavskim govorima ne slažu se neki drugi elementi vedešinskog govora, npr. refleks jata: mējšam, djēlat, člōvek.

P. Ivić je prije desetak godina iznio mišljenje da bi zavičaj vedešinskog govora trebalo tražiti u istočnoj Sloveniji (Zbornik za fil. i ling., knjiga IV—V, str. 117—130).

U Južnoslovenskom filologu (XXX) 1—2, pisao je R. Kolarič o humočkom govoru pod naslovom Govor dveh slovenskih vasi na Mađarskemu ob Nežiderskem jezeru. Drugi dio studije, o vedešinskom govoru, nije izišao. Humočki govor slaže se uglavnom s vedešinskim.

Usprkos tradiciji o doseljenju iz Hrvatske, Kolarič je te govore smatrao slovenskim. Sam je, doduše, istakao da je po prezimenima teško odrediti porijeklo stanovništva i da za uspoređivanje sa slovenskim i današnjim hrvatskim govorima nema dovoljno građe. Međutim, valja potcrtati da prezimena koja je on iznio nisu tako nejasna, npr. Babich, Geodanich, Jurinjak, Jankovich, Vukovich, Borichovich, Ludavac, Milasovich, Palkovich, Dragich, Stan-kovich, Rasipovich, Csetkovich, Draškovich, Blaškovich, Pivarich.

Ni tumačenja povezanosti sa slovenskim govorima nisu uvjerljiva, npr. živlejne je, po njemu, iz notranjsko-istarskog govora, maša i mašnik potječu iz slovenskog književnog jezika, diftong ou (sounce) iz notranjsko-istarskih govora, izgovor suglasnika j kao đ (djaǰce) smatrao je tipično prekomurskom crtom. Ova pojava raširena je i u našim gradišćanskim govorima, kao i oblik maša.

I tradicija i prezimena govore o bar djelomičnom hrvatskom porijeklu vedešinsko-humočkog govora. Kao u mnogim slučajevima dijaspore, moglo je i tu biti miješanja stanovništva pa je nastao govor kojeg u zavičaju u tom obliku i nema niti ga je bilo.

Kajkavski govor u Slovačkoj

V. Važny smatrao je naš govor u Hrvatskom Grobu, sjeveroistočno od Bratislave, kajkavskim. Kasnije je S. Ivšić ustanovio da je taj govor čakavski s kajkavskim i štokavskim primjesama. Neke njegove tobožnje kajkavske crte potječu iz susjednih slovačkih govora, npr. sem, tusti, vuk.

Ivšić je o njemu napisao ovo: Za kajkavski govor u Hrvatskom Grobu mogu reći da je to mješovit čakavsko-kajkavski govor, kojega su nosioci bili nekada u susjedstvu kajkavskoga, iz kojega je preuzeo upitnu zamjenicu kaj. Nema nijednog čisto kajkavskog govora u kojem bi se *ě* reflektiralo kao u tome govoru, po pravilu Jakubinskoga. (Izabrana djela 762).

Zna se kakav je govor H. Groba, ali se ne zna točno porijeklo. Važny je iznio mišljenje da je domovina govora H. Groba bio kraj između Siska i Kostajnice, ili negdje u okolici Siska ili Kostajnice. To je samo hipoteza.

Važny spominje i susjedne Šenkvice te kazuje da se i tu govorilo kajkavski. Stanovnici drugih sela dobacivali bi Šenkvičanima: Kaj delaci? Dakle, on šenkvički govor smatra kajkavskim, razumije se, kajkavskim kakav je bio hrvatskogropski govor. Postoje još neki momenti koji upućuju na točnost te tvrdnje. Danas je govor Šenkvičana slovački, i to onakav kakav postoji u okolnim selima. Tu valja paziti da ne pogriješimo: da neke crte tamošnjeg slovačkog govora ne uračunamo u kajkavske crte šenkvičkog govora, npr. *nesel sem* umjesto književnoslovačkog *niesol som*, dativ jednine *baǰki* umjesto *baǰke*, *ze ženu* umjesto *zo ženou* i sl. Čini se da u ostatke iz šenkvičkog hrvatskog govora možemo ubrojati nedostajanje palatalizacije *d* i *t* ispred *e* i *i*, npr. *deti* prema slovačkom *dzeći*.

Postoje ostaci hrvatskog rječnika, npr. trubelika (otrovna biljka), kiselica (biljka koja se jede), daninoč (cvijet) zaboravit, mesopost, žganci, opatanci (vrsta tijesta), ništ, otakad, dokad, libivo meso (mršavo), vršak, krčica (krtica), jaščerica.

Iz tog oskudnog materijala možemo izdvojiti nekoliko riječi koje upućuju na čakavštinu grobanskog tipa. Refleks poluglasa u riječima vršak, daninoč, otkad, dokad nije kajkavski. Na istok upućuju i izrazi zaboravit pa jaščerica, koja je poznata i kao jašterica. U Belostenca te riječi nema, a ima u Kašića, Stullija i Voltića.

Govor je valjda bio ikavsko-ekavski. Glavno uporište te tvrdnje je naziv dijela Šenkvice Priko (nalazi se preko potoka). S tim se slaže i prezime Slovinac. Ekavski refleks u prezimenima Beletić (1578) i Zdelarić (1597) slažu se s tumačenjem Jakubinskoga.

Naziv Sisek ima kajkavski refleks poluglasa. Postoji mogućnost da je dio stanovništva bio kajkavskog govora, ali su oblik Sisek mogli ponijeti i čakavci jer se grad nalazio na kajkavskom području, a i službeni oblici zemljopisnih naziva bili su onda u graničnim predjelima kajkavski.

Šenkvički hrvatski govor gotovo je sasvim izumro, ali se o njegovom porijeklu zna više nego o porijeklu stanovništva drugih hrvatskih naselja toga kraja. Šenkvice su nastale iz dva naselja: Velikih i Malih Šenkvice. Danas su spojene u jednu općinu — Šenkvice. Sačuvano je svjedočenje Marka Gregorića, koji je kao osamdeset-godišnjak na raspravi u Bratislavi pred sudom izjavio ovo. Pamti da su Hrvati po uništenju Kostajnice doselili na mjesto gdje su danas Šenkvice. Vodio ih je Mikula Benić, kome je grof dao nasljednu slobodu u muškom koljenu. Doseljenici su došli na osamdeset kola, itd (K. Kučerova). Da su potjecali od Kostajnice, potkrepljuje i to što, osim drugih hrvatskih naziva čestica, u Velikim Šenkvicama postoje nazivi Zrinska hora i Kozara, nazivi koje znamo u okolici Kostajnice.

Prvog svibnja 1594. sastavljena je povelja koja govori kako je Stjepan Illésházy naselio Male Šenkvice. Iz nje doznajemo da je grof poslije pregovaranja pridobio nekoliko hrvatskih porodica koje su bijesni Turci istjerali iz Siska (Zizek) na ušću Kupe u Savu sjeverozapadno od Kostajnice, da iskrče šikaru u šenkvičkom hataru i da se tamo nasele. Novo naselje zvalo se najprije Mali Sisak (Kiss Szizek), a kasnije Male Šenkvice i Cerovo Brdo. Bitka kod Siska bila je godinu dana prije nego što je sastavljena povelja, pa je logično da su se bjegunci iz Siska i okolice 1594. pojavili u Šenkvicama.

Iz svega možemo zaključiti ovo.

Šenkvički govor bio je jednak, ili gotovo jednak, hrvatskogropskom govoru.

Zna se da su se šenkvički ikavsko-ekavski čakavci, koji su u svom govoru imali neke kajkavizme, doselili od Kostajnice i Siska. Prema tome je i njemu jednaki ikavsko-ekavski govor Hrvatskog Groba morao potjecati s istog prostora.

Ako je tako, onda je vjerojatan i ovaj zaključak: da se tu nalazila tromeđa kajkavsko-čakavsko-štokavska. Raspored govora bio bi ovakav: sjeverno od Save do Jasenovca kajkavci, južno od Save ikavsko-ekavski čakavci do Kostajnice, istočno od jednih i drugih štokavski čakavci, oni kojih se dio sačuvao u južnom Gradišću.

Radeći svoj referat o kajkavcima u dijaspori, naišao sam na knjigu u kojoj ima nekih nedostataka. Kveta Kučera bavi se migracijama Hrvata i Srba za turskih ratova u Slovačku, Mađarsku i Austriju, i tiskala je nekoliko radova o tom problemu. U Bratislavi je 1976. izišla njena knjiga »Hrvati i Srbi u Srednjoj Evropi« u izdanju Slovačke akademije znanosti.

Čitajući tu knjigu, naišao sam na neka mjesta koja želim istaknuti. Kako sam dijalektolog, to se moja zapažanja ograničavaju uglavnom na to područje.

Autor govori o Srbima i Hrvatima, ali i o Bunjevcima i Šokcima, koje, ne znam zašto, naziva *Šokavcima*. Te dvije grane hrvatskog naroda autor ne smatra Hrvatima jer znanost tobože još nije odredila da li su Bunjevci i Šokci Hrvati ili Srbi. Za Bunjevce kaže, na str. 121, da »predstavljaju svakako etničko-vjerski problem koji dosad jednoznačno nije riješila ni jugoslavenska historiografija«. Komentar tu nije potreban.

Usprkos toj čudnoj tvrdnji, pojavljuju se na str. 99 »*bunjevački Srbi*«. Potkraj 17. st. »nalazilo se tada u Bačkoj oko 5000 bunjevačkih Srba«. Nesnalaženje na tom području pokazuju i druge tvrdnje, npr. »kako su Vlasi bili pravoslavni, značilo je to da su za suce morali birati nekoga izvan pravoslavnih« (117). Poznato je da svi Vlasi nisu bili pravoslavni, nego da su tako nazivani svi bjegunci iz Turske, i pravoslavni i katolici. Ili: »*Šokavcima* (treba: Šokcima) nazivaju grkokatolički Srbi... katoličke Šokavce i Bošnjake...« (130). Prvo, u krajevima gdje žive Šokci (sjeveroistočna Bosna, zapadna Slavonija i Baranja) nema grkokatolika. Čini se da autor ne razlikuje grkokatolike i pravoslavne. Drugo, katolički Bošnjaci su Šokci pa je pogrešno govoriti o »katoličkim Šokavcima i Bošnjacima« jer su isto.

Nesnalaženje u našim narodnim odnosima ima valjda korijen u tome što autor knjige ne poznaje dovoljno literaturu, npr. Seobe i naselja u Lici S. Pavičića. Tu Pavičić govori o hercegovačkom porijeklu Bunjevaca, a po njoj Bunjevci iz Baje vjerojatno potječu iz oblasti »*Dolnje Tuzle*« (127). Da je to netočno, zna se i po bunjevačkom govoru, kojeg oko *Tuzle* nikad nije bilo. (Dolnja Tuzla ne postoji.)

U knjizi ima zastarjelih i čudnih povijesno-zemljopisnih podataka. Tako se Titel nalazi u Dunavskoj banovini, a Čakovec i Štrigova u Savskoj (135). Banovine su postojale za diktature. Kanjiža u Vojvodini i Velika Kanjiža u Mađarskoj su joj isto mjesto.

Dijaspora zna *dva* kajkavska mjesta, južno od Nežiderskog jezera: Vedešin i Humok, koja se mađarski zovu Hidegseg i Fertőhomok. Kod nje postoje *četiri* kajkavska naselja: Vedešin i Humok te Hidegseg i Fertőhomok (153). Sabrala je hrvatske i mađarske nazive istih mjesta.

Na Savi leži, uz Šabac, i Sv. Demeter (86). To je odavno Srijemska Mitrovica.

U Kranjskoj su se u 16. st. naselili Srbi i uskoci, osim iz drugih mjesta, i »iz luke *Zeng* (mjesta koje leži između Novog Vinodola i Vratnika« (168). Senj se u knjizi ne spominje.

U Cetinskoj župi leži mjesto Sinja (169).

M. Lorković tvrdi da su Hrvati (Šokci) iz Slavonije i *bosanske Podravine* (129), koja ne postoji.

Evo nekoliko jezikoslovnih podataka.

»Tome tvrđenju protivi se teorija koja tvrdi da je jezik katoličkih Šokavaca, kao i Bunjevaca oko Pečuha, istočnobosanska varijanta šokavsko-jekavskog

narječja« (131). Šokački i bunjevački govori ne idu skupa. Bunjevci su štakavci, a Šokci većinom šćakavci.

Njen autoritet za naša jezična pitanja B. Unyi smatra da je »temelj šokačkog jezika hrvatska šokavčina s jakim *makedonskim* akcentom« (130). Odakle makedonski akcent u hrvatskom govoru?

Čudne su neke etimologije, npr. ime čestice u Bratslavi »Dražice« dolazi od hrvatske riječi dragi = milý (dražestan = pôvabný)« (236).

»Šokavac izvedeno je od hrvatske riječi *šoka* — dlaň«. (130). Te etimologije pokazuju nepoznavanje i etimologije i hrvatskog jezika.

Za čakavsko narječje kaže da je bilo rašireno među rijekama Kupom, Unom i Zrmanjom te Jadranskim morem. (153, komentar nije potreban).

Tvrdi da se čakavski u Gradišću govori »na sjeveru i u *sredjem Gradišću*« u općinama Stinatz i Grossmúr bisch (152). Međutim, Stinjaki se nalaze u *južnom* Gradišću, a Veliki Medveš (Grossmúr bisch) u *najjužnijem dijelu južnog* Gradišća.

Karakteristika jezika moliških Hrvata su joj skupovi glasova *št* i *žd* umjesto *šč* i *žš* (143). Skupovi *št* i *žd* postali su od *šč* i *žđ*.